

ОТРОЩЕНКО ВІТАЛІЙ

Професор Олександр Кошко в контексті археології України: погляд із Києва

Abstract

The article is devoted to the implementation, chiefly owing to the efforts of Aleksander Koško, of the ambitious “Baltic-Pontic Studies” project, following from the cooperation agreement between the Institute of Archaeology, Ukrainian NAS in Kyiv and the Adam Mickiewicz University in Poznań. Twenty-six fruitful years have brought the level of cooperation between Polish and Ukrainian archaeologists to new heights. The project has produced 33 volumes in the “Baltic-Pontic Studies” and *Archaeologia Bimaris* series, and

Щиро вітаючи провідного польського археолога, професора габлітованого Олександра Кошка з поважним ювілеєм маю слушну нагоду оцінити його вагомий внесок в археологію України. Захоплення „східними студіями” розпочалось у ювіляра в 80-ті роки минулого віку й співпало з активною участю в русі опору „Солідарність” у Познані та першим науковим відрядженням до України 1986 року (Klochko 2008:101). Обійнявши 1991 року посаду професора Університету імені Адама Міцкевича А. Кошко виступає з амбітним проектом дослідження праісторії Балтійсько-Чорноморського Міжмор’я, знайшовши з українського боку зацікавленого колегу й партнера в особі В. Ключка. Невдовзі програма досліджень матеріалізується в угоді про співпрацю між Інститутом археології НАН України (ІА НАНУ) та Університетом імені Адама Міцкевича (УАМ), підписаній 7 квітня 1992 року. Життєвість угоди доведена результатами спільних проектів, реалізованих впродовж останніх 26-ти років (Klochko, Koško 2008:320 – 328).

Практичні форми співпраці включають: проведення спільних експедицій у рамках конкретних наукових проектів з наступною апробацією результатів

seen joint excavations and scholarly conferences devoted to current questions of the archaeology and prehistory of lands between the Baltic and Black seas. Importantly, over the years the project has helped to broaden the professional skills of archaeologists from both countries.

Keywords: Adam Mickiewicz University, Ukrainian NAS Institute of Archaeology, “Baltic-Pontic Studies”, *Archaeologia Bimaris* joint excavations, scholarly symposia, formation of schools of archaeology

досліджень на міжнародних наукових конференціях. Кінцевим результатом роботи стає видання матеріалів у серійних виданнях, створених під реалізацію згаданих проектів. Фінансування проектів здійснюється польською стороною, завдяки невтомній роботі ювіляра. Це не банальний комплімент, а запорука успішності згаданого проекту загалом. Вдалим ходом став англomовний формат серійного видання проекту „Baltic-Pontic Studies”, що нараховує вже 21 том від 1993 року. Незмінним редактором (едитором) усіх томів виступає О. Кошко. Зрозуміло, що такий проект не міг лишитися непоміченим англomовною археологічною аудиторією (Barford 1996:237 – 240). Особливо актуальним цей момент став для українських учасників проекту, як можливість бути почутим і зрозумілим поза межами ареалу кирилиці.

Гнучкий формат „Baltic-Pontic Studies” передбачає видання: монографій (vol. 1, 8, 10, 13, 16, 17); колективних монографій (vol. 11); збірок тематичних наукових статей (vol. 2 – 7, 9, 12, 14, 15, 18 – 21). Кожна з останніх є результатом виконаного проекту в рамках польсько-української угоди про співпрацю. З часом були запуснені паралельні серії: „*Archaeologia Bimaris*.”

Diskusje” (1998 – 2011, t. 1 – 4); „Archaeologia Bimaris. Monografie” (2001 – 2016, t. 1 – 8). Їхній формат передбачає друк статей та монографій мовою оригіналу. За назвою та змістом вони органічно вписуються в проблематику археології та праісторії Балтійсько-Чорноморського Міжмор’я. Показово, що „Archaeologia Bimaris” було започатковано як проект польсько-білоруський, де співзасновниками виступили О. Кошко та Є. Калечиц (Kalečus, Koško 2001:9). Проте, вже за декілька років до редколегії серій були включені В. Клочко, Н. Котова, В. Отроценко та М. Відейко, а з часом і М. Потупчик. Отже, українська сторона стала повноцінним співучасником і цього видавничого проекту, а його редактором — учень О. Кошка П. Макарович. Загальна кількість томів названих серій досягла магічної позначки „33”. Маємо у фізичному вимірі погонний метр якісної наукової продукції, появу якої можна сміливо поставити на карб ювілярові.

Беручі до уваги дисидентську сторінку в біографії О. Кошка та його „заслання” в Україну 1986 року, аби не пустити активіста „Солідарності” до Західної Європи, мушу торкнутись геополітичної складової „Baltic-Pontic Studies” та „Archaeologia Bimaris”. По-суті, ми маємо на виході комплексну розробку праісторичного підґрунтя для сучасних політико-економічних проектів на кшталт „Bimaris” чи навіть „Trimaris”. Вони мусять стати непереборним бар’єром на шляху економічної та політичної агресії РФ проти Західної цивілізації. У зв’язку з цим показовою є відсутність реакції на наш археологічний проект російських колег. О. Кошко та В. Клочко делікатно згадують серед представників країн, що долучилися до нього, „науковців... Росії” (Klochko, Koško 2008:320). По факту ж маємо разову участь археолога В. Тимофєєва та етнологів В. Хартановича в конференції у Лодзі за польсько-канадським проектом „Beyond Balkanization”, матеріали якого люб’язно видав у томі 5 „Baltic-Pontic Studies” УАМ (Timifeev 1998; Khartanovich 1998). Отже, в проектах Міжмор’я участі вони не брали. Понад те, в матеріалах симпозиуму „Bimaris”, проведеному в білоруському Бресті (27 – 31.05.2001), присутності жодного російського автора не помічено („Archaeologia Bimaris. Diskusje”, t. 2, 2001). Випадковість? Не думаю. Натомість, у матеріалах серій засвідчено не лише традиційна участь археологів Білорусі, Польщі, України, але й тексти фахівців з Великої Британії, Канади, США, Німеччини, Литви, Латвії, Естонії, Казахстану, Республіки Молдова, Румунії, Словаччини. Таким чином, інтерес до проекту вийшов далеко за межі Міжмор’я.

Розвиваючи тему наукових симпозиумів, ініційованих фундаторами проекту, можна зазначити, що вони передували виходу чергових томів серій та ставали подіумом для апробації актуальних проблем сучасної археології. Варто виокремити цикл конференцій у за-

тишному маєтку УАМ в Обжистко 1997; 2003; 2007 та 2013 років, де організатори створили практично ідеальні умови для наукового та неформального спілкування учасників.

Позитивною рисою проекту є періодичне повернення до гострих, дискусійних тем нашої науки. Першою серед них постала проблема співвідношення номадизму та пасторалізму в контексті праісторії та ранньої історії Балто-Понтійського мегарегіону, порушена в томі 2 „Baltic-Pontic Studies” (1994). За 10 років по тому на розвиток порушеної теми проведено конференцію „Номадизм та пасторалізм у межиріччі Висли та Дніпра” в Обжистко. Її матеріали були оперативним чином видані в „Archaeologia Bimaris. Diskusje”, t. 3, 2004. Мушу зауважити, що коректніше було б розглядати ці фундаментальні явища виходячи з їхньої послідовності в часі, відповідно, пасторалізм і номадизм, а не навпаки.

В одній з перших рецензій на „Baltic-Pontic Studies” П. Барфорд позитивно оцінив перехід до використання дослідниками каліброваних дат ¹⁴C у перших томах серії (Barford 1996:238). Надалі цю гостру проблему було підхоплено в збірці „Основи радіовуглецевої хронології культур між Віслою та Дніпром: 3150 – 1850 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 7, 1999) та розгорнуто в збірці „Основи радіовуглецевої хронології культур між Віслою та Дніпром: 4000 – 1000 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 12, 2003). До наукового обігу було введено сотні нових каліброваних дат, одержаних, зокрема, в Київській, а від початку ХХІ ст. і в Познанській, лабораторіях.

Не менш актуальним є звернення до глибшого вивчення окремих культур та спільнот. Так, за збіркою статей „Східний ексodus народу кулястих амфор: 2950 – 2350 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 4, 1996) вийшла друком монографія Маржени Шміт „Між Сходом і Заходом. Народ культури кулястих амфор у Східній Європі: 2950 – 2500 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 8, 1999).

Тема монографії В. Клочка „Озброєння племен Північного Причорномор’я в 16 – 10 ст. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 1, 1993) була істотно розширена й переосмислена в наступній книзі „Озброєння суспільств культурного кола Північного Причорномор’я: 5000 – 700 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 10, 2001).

Теми інших дискусій здаються вужчими, як от „Могильники софіївського типу: 2950 – 2750 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 3, 1995). Проте, й вони виводять на загальноєвропейську проблему походження нео-енеолітичних традицій кремації в Європі (Koško, Videiko 1995:247 – 258). Трипільську тему пролонгувала збірка „Західний кордон трипільської культури” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 9,

2000). Аналіз шнурової орнаментациї у Вісло-Дніпровському регіоні в 5–4 тис. до Р.Х. оголив проблему кроскультурних контактів і зв'язків населення мегарегіону („Baltic-Pontic Studies”, vol. 15, 2010).

Уточнення кордонів поміж ареалами культур вивело учасників проекту Міжмор'я на реконструкцію обмінних шляхів бронзового та раннього залізного віку. Жвава дискусія вилилась у колективну монографію „Канельовані булави в системі далеких обмінних шляхів доби бронзи: 2350–800 pp. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 11, 2002). Комплексне охоплення проблеми шляхів торгівлі та обміну викладене в гладких збірках „Між Балтійським і Чорним морями IV–I тис. до Р.Х.” („Baltic-Pontic Studies”, vol. 14, 2009; „Archaeologia Bimaris. Dyskusje”, t. 4, 2014). У цьому ж контексті варто позитивно оцінювати монографії С. Петржака, присвячені застосуванню та технології виготовлення дьогтю в системі комунікацій VI–II тис. до Р.Х. поміж Дніпром та Ельбою („Archaeologia Bimaris. Monografie”, t. 4, 2010; „Baltic-Pontic Studies”, vol. 17, 2012). Не менш продуктивним стало дослідження рецептивних зон раннього бронзового віку з огляду на дренажні системи Балтійського та Чорного морів („Baltic-Pontic Studies”, vol. 19, 2014).

Внеском у розробку проблематики діб ранньої та середньої бронзи стали монографії К. Слюсарської („Baltic-Pontic Studies”, vol. 13, 2006), М. Кривальцевича („Archaeologia Bimaris. Monografie”, t. 2, 2007), С. Разумова („Baltic-Pontic Studies”, vol. 16, 2011).

Окремо варто зупинитися на цивілізаційній риторичі в контексті оцінки рівня розвитку пізньопервісних суспільств („Baltic-Pontic Studies”, vol. 18, 2013). Хоча автор не є прихильником моди на пошук „цивілізацій” у додержавні часи, але дискусію на цю тему вважаю корисною.

Визначивши значимі вектори спільного проекту, партнери перейшли до організації спільних українсько-польських експедицій, фінансованих польською стороною. Визначальними тут стали організаційний талант та особисті зусилля ювіляра — професора О. Кошка. А публікації спільних досліджень могил енеоліту – бронзової доби в Ямпільському районі Вінницької області, очолювані О. Кошком та С. Разумовим, віддзеркалили блискучі результати проведених робіт („Archaeologia Bimaris. Monografie”, t. 6, 2014; „Baltic-Pontic Studies”, vol. 20, 2015).

Результативними стали зусилля дослідників Білорусі, Польщі, України, об'єднаних проблематикою Тшинецького культурного кола. Початок поклала широка дискусія в Обжистку 1997 року („Baltic-Pontic Studies”, vol. 6, 1998; „Archaeologia Bimaris. Dyskusje”, t. 1, 1998). Далі справа дійшла до організації спільних експедицій між УАМ та ІА НАНУ з розкопок ключових пам'яток. Їх очолювали П. Макаро-

вич та С. Лисенко (Lysenko, Shklyarevskiy, Razumov, Makarovich 2015:58–78). П. Макарович у рамках проекту видав узагальнюючий аналіз пам'яток Тшинецького культурного кола („Archaeologia Bimaris. Monografie”, t. 3, 2010). Спільними зусиллями українських та польських колег (П. Макарович, Ю. Болтрик) проведені масштабні розвідки та створено каталог курганных могильників Комарівської культури („Archaeologia Bimaris. Monografie”, t. 8, 2016).

Результативною стала й спільна експедиція з дослідження Северинівського городища Великої Скіфії на Поділлі, очолювана Ю. Болтриком та М. Ігначаком („Baltic-Pontic Studies”, vol. 21, 2016).

Згадаю також участь О. Кошка та К. Слюсарської у роботі експедиції В. Клочка з дослідження курганів доби бронзи на гребені „Мергелевої гряди” біля с. Степанівка Перевальського району Луганської області в 2008–2010 роках. На жаль, матеріали цих розкопок досі не видані, а рештки досліджених кам'яних конструкцій знищені танкодромом окупантів.

Впродовж 26-ти років плідної співпраці активну участь у ній брав Відділ археології енеоліту — бронзової доби ІА НАНУ. Більшість співробітників відділу приймали участь у виконанні наукових тем, запрограмованих проектом Міжмор'я, роботі експедицій та наукових симпозіумів. За період розробки проекту його активні учасники виростили в докторів габілітованих (М. Відейко, С. Іванова, В. Клочко, Н. Котова, В. Отрошенко, С. Пустовалов). Рівнобіжно зростали в науковому плані учні школи О. Кошка: М. Шміт, П. Макарович, Я. Чебрешук, М. Ігначак...

Від українських колег і себе особисто зичу панові Олександрові творчої наснаги та здоров'я для ширшого розвою наукових проектів, започаткованих ним!

Список літератури

- Barford P.M.** 1996. *Book review: Aleksander Koško (ed), „Baltic-Pontic Studies”*. Poznań, „Archaeologia Polona” 34: 237–240.
- Kalečyc E, Koško A.** 2001. *Archeologia Międzymorza — prolog inicjatywy wydawniczej*, (w:) J. Czebreszuk, M. Kryvalievič, P. Makarowicz (red.) *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.*, Archaeologia Bimaris. Dyskusje 2, Poznań, 9–10.
- Khartanovich V.I.** 1998. *New Craniological Material on the Saami from the Kola peninsula*, (in:) *Beyond Balkanization*, „Baltic-Pontic Studies” 5, 248–261.
- Klochko V.I.** 2008. *Do 60-richchya Oleksandra Koška*, „Arkeohologia” 4, 101–102.
- Klochko V.I., Koško A.** 2008. *Do pyatnadtsyatirichchya tvorchoyi spivpratsy Institutu Arkeoholohiyi NAN Ukrainy z Institutu praistorii Poznanskoobo universitetu*, Materialy ta doslidzennya z Arkeoholohiyi Shidnoyi Ukrainy 8, Lugansk, 320–328.
- Koško A., Videiko M.** 1995. *Origins of Neolithic-Eneolithic cremation rites in Europe and Sofievka type rituals*, (in:)

Cemeteries of the Sofievka Type 2950–2750 BC, „Baltic-Pontic Studies” 3, 247–258.

Lysenko S.D., Shkljarevskiy Ye.I., Razumov S.M., Makarovich P.K. 2015. *Kurganniy mogilnik Komariivskoyi kulturi bilya s. Bukivna*, „Arkheolohia” 4, 58–78.

Timifeev V.I. 1998. *The East-West Relations in the Late Mesolithic and Neolithic in the Baltic Region*, (in:) *Beyond Balkanization*, „Baltic-Pontic Studies” 5, 44–58.

Отроценко Віталій
Національний університет
„Києво-Могилянська академія”
вул. Сковороди 2, Київ 04070
Україна